

ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Issn: 1309-9302 <http://sobiad.odu.edu.tr>

Cilt: 1 Sayı: 2 Aralık 2010

SİYASAL BİR MUHALEFET DENEMESİ OLARAK SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

LIBERAL REPUBLICAN PARTY AS A POLITICAL OPPOSITION EXPERIMENT

Barış ERTEM*

Özet

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi, 1924 yılının Kasım ayında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olmuştur. 1925 yılının Şubat ayında başlayan Şeyh Said İsyanı'ndan sonra kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ardından, 1930 yılının Ağustos ayında ikinci önemli muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Doğrudan Atatürk'ün talimatıyla kurulan ve kısa süre içerisinde yoğun ilgi gören bu parti de, 17 Kasım 1930 tarihinde, kurucusu Ali Fethi Bey'in kararıyla kendisini feshetmiştir. Böylece, Atatürk dönemindeki çok partili sistem denemeleri de sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası, Türkiye'de siyasal muhalefet, Ali Fethi Okyar.

Abstract

Progressive Republican party, who founded in November, 1924, was the first opposition party of the Republic of Turkey. After Sheikh Sait (Şeyh Sait) Rebellion in February, 1925; Progressive Republican Party closed down in same year. After Progressive Republican Party, second opposition party of the Republic of Turkey is founded in August, 1930. Name of this party was Liberal Republican Party. This party founded by directly order of Atatürk. Liberal Republican Party, which taken an intense interest in a very short time, dissolved itself on November 17, 1930. Liberal Republican Party was the last multi-party system experiment on Atatürk period.

Keywords: Liberal Republican Party, The Republican People's Party (Turkey), political opposition in Turkey, Ali Fethi Okyar

Parti'nin Kurulma Süreci

* Uzman, İstanbul Teknik Üniversitesi ertbar@gmail.com

1930 Ağustosunda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını, dönemde yaşanan sorunlar dikkate alınarak farklı nedenlere bağlamak mümkündür. 13 Şubat 1925 günü başlayan Şeyh Sait Ayaklanması'nın, ordunun 26 Mart'ta başlattığı başarılı karşı harekât sonucu 15 Nisan günü bastırılmasına, Şeyh Sait'in Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanarak idam edilmesine¹ ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın aynı yıl kapatılmış olmasına karşın, 4 Mart 1929 tarihine kadar 4 yıl yürürlükte kalan Takrir-i Sükun Kanunu'nun baskıları ve halkın toplumsal huzursuzluğu ifade etmesine hiç olanak verilmemesi, Halk Fırkası'nın bölgesel ve yerel yöneticilerinin otoriter tavırları, kişi özgürlüklerinin yokluğu, hükümetin reform politikaları ve gittikçe artan ekonomik sıkıntılar bu nedenlerin başında gelmektedir.²

1920'li yılların sosyal ve ekonomik sorunlarıyla bunalan toplumda, hükümete karşı hoşnutsuzluklar artmaya başlamıştır. 1922-1930 yıllarındaki devrimler de, hükümete karşı bir "direnme tepkisine" neden olmuştur. Sanayileşme siyaseti, alkollü içkiler, sigara, şeker, tuz ve deniz nakliyatının devlet tekeline alınması bu hoşnutsuzluğu daha da arttırmıştır. Hükümetin uyguladığı devletçi ekonomi politikası, ekonomik durgunluğa neden olmuştur. Dahası, 1928-1929 yıllarında az mahsul alınmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası üyelerinden bazılarının pozisyonlarından yararlanarak kişisel kazanç ve çıkarlar sağlamaları da, halkın tepkisini arttırmıştır.³ Arazi Vergisi ve Ağnam Vergisi gibi vergileri ödemekte zorlanan köylüler, tefecilerden borç almak zorunda kalmış ve genellikle borçlarını ödeyemedikleri için tefeciler tarafından arazilerine el koyulmuştur.⁴ Demiryolu inşasına yapılan harcamalar nedeniyle tarıma verilen hükümet desteği yetersiz kalmıştır. Tüm bunlara, 1929 Ekonomik Buhranı'nın etkileri de eklenince, hükümete karşı tepkiler sürekli büyümüştür. İktidardaki İsmet Paşa Hükümeti'nin tek parti sistemi içerisindeki denetimsizliğinin, ekonomi politikasındaki yanlış kararların düzeltilmesini imkânsız kıldığı, bunun için de hükümetin denetlenmesi gerektiği yönündeki görüşlere katılan Mustafa Kemal Paşa, çözümü kendi kontrolü altında bir muhalefet partisinin kurulmasında görmüştür. Buna göre, devletçi bir ekonomik görüşe sahip İsmet Paşa Hükümeti'ne karşı, muhalefet partisi liberal bir görüşte olacaktır. Yeni parti, halkın mevcut gerginliğinin azalmasına da yardımcı olabilecektir.⁵

Ekonomik sıkıntılarla birlikte, CHF Hükümeti'nin denetimsizliğinin diğer bir olumsuz sonucu da halkla arasındaki kopukluğu olmuştur. İstek ve düşüncelerini parti yönetimine aktaramayan halk ile eleştiriden uzak olan

¹ Şeyh Sait'in yargılanma süreci için bkz. Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul: Sel, 1955, s.66-121

² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul: İletişim, 1995, s.259-260

³ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: 1967, s.60-61; Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri: 1924-1930**, İstanbul: İş Bankası, 2007, s.299

⁴ İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990 (2.bsm.), s. 146-147

⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara: TTK, 1991 (4.bsm.), s.279

Cumhuriyet Halk Fırkası arasında büyük bir mesafe açılmıştır.⁶ CHF hakkındaki ciddi yolsuzluk ve suistimal iddiaları, ekonomik sıkıntı içerisindeki halk ile CHF arasındaki bu mesafeyi daha da arttırmıştır.⁷ Bu nedenle, halkın hükümete yönelik eleştirilerini Meclise taşıyacak muhalif bir partiye ihtiyaç duyulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Batı benzeri-çok partili bir siyasi sistem isteği ve tek partili sistemin neden olduğu "diktatörlük" görüntüsü de, yeni bir parti kurulmasını istemesinde önemli bir etkidir. Bir görüşme sırasında Ali Fethi Bey'e "Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir 'dictature' manzarasıdır. Vaki bir meclis vardır. Fakat dahilde ve hariçte bize 'dictature' nazarıyla bakıyorlar" demesi⁸ bunun önemli bir göstergesidir.

Cumhuriyet Halk Fırkası Hükümeti'nin denetimsizlik nedeniyle yaptığı rahatsız edici uygulamalar, parti içerisinde de huzursuzluk ve tartışmalara neden olmuştur. Gazetesiyle ilgili sürmekte olan bir davası İstanbul'dan Bursa'ya alınan Yunus Nadi Bey, uygulamanın kanuna uygun olmadığını söyleyerek Meclis'te Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'le sert bir tartışmaya girmiştir. Yunus Nadi Bey, daha sonra eleştirilerini tüm hükümetin politikalarına yönelterek, özellikle iktisat alanındaki uygulamaları eleştirmiştir:

"(...) Memlekette hergün şiddetini arttırıp gitmekte olan bir buhran bulunduğunu artık hepimiz biliyoruz. Hatta daha fazlasını biliyoruz. Bu buhran yalnız bizde değil, hemen hemen bütün dünyada vardır.

*(...) Şimdiki halde hatırda tutulacak hususlar şunlardır: Devletin 220 milyonluk bütçesini halen bütün memleket temin etmekte güçlük çekiyor. Halbuki, eğer şartları bilinir, bulunur ve tatbik olunursa, bu 220 milyonluk varidatı kendi başına yalnız İstanbul ve havalisi temin eder. Türkiye'nin hakiki bütçesi milyonlar hududunu geçecek, milyarlar hanesine çıkacaktır. Yalnız ufak bir şartla; bilmek ve yapmak şartıyla."*⁹

Bunların yanında; Mustafa Kemal Paşa'nın, 5 yıldır iktidarda bulunan, bu iktidarının 4 yılını Tahrir-i Sûkun Kanunu gibi hükümete sınırsız yetkiler veren bir kanunla yürütmüş olmasından dolayı kendi güç tabanını oluşturmuş ve artık Mustafa Kemal Paşa'dan bağımsız hareket edebilme yeteneği olan İsmet Paşa'yı

⁶ Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım: 1923-1945**, Ankara: Gündoğan, 1992, s.103

⁷ Feridun Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar 4: Serbes Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı?**, İstanbul, Ekicigil, 1955, s.4

⁸ Esat Öz, *a.g.e.*, s.102; Osman Okyar-Mehmet Seyitdanhoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Ankara: İş Bankası, 1997, s.98

⁹ Kandemir, *a.g.e.*, s.46-50.

baskı altına almak ve dengelemek için yeni bir partinin kurulmasını istemiş olabileceği de yorumlar arasındadır.¹⁰

Ayrıca, halkın, tek parti sisteminin denetimsiz ortamında İsmet Paşa Hükümeti'nin yanlış uygulamalarından, devletin kurucusu ve Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Paşa'yı sorumlu tutması ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinin tartışılabilir duruma gelmesi de rahatsız edici bir risk olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın; halkla Cumhuriyet Halk Fırkası arasında kopukluk meydana getirdiği kadar Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde de hoşnutsuzlukların çıkmasına neden olan, sürekli büyüyen ekonomik sıkıntılara çözüm üretmeyen, hükümeti denetim altına alamayan ve Batılı bazı yazarlar tarafından "*şekil bakımından Batılı, fakat gerçekte Doğulu bir Türk diktatörlüğü*"¹¹ olarak ifade edilmeye başlanan tek partili sisteme son vermek için bir muhalefet partisi kurulması fikri, 1930 Ağustos'u'nda hayata geçmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci parti düşüncesini hayata geçirmeye karar verdiği günlerde, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi olarak görev yapan Ali Fethi Bey, tatilini geçirmek için İstanbul'a dönmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, Yalova'daki tatili sırasında kendisini ziyarete gelen Ali Fethi Bey'e, yeni bir parti kurulması konusundaki düşüncesini açmış ve yeni partinin kurulması görevini almasını istemiştir.¹² Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet Paşa ve kendisine; "*Ben şimdi bir babayım, ikiniz de benim çocuklarımsınız. İkinizin arasında bana göre hiçbir ayrılık yoktur. Benim istediğim, sadece memleket işlerinin Büyük Millet Meclisi'nde açıkça tartışılmasıdır. Büyük Millet Meclisi'nde, Türk milletinin gözü önünde konuşulamayacak hiçbir iş yoktur*"¹³ diyerek muhalefet partisi karşısında tarafsız kalacağını garanti etmesi ve kız kardeşi Makbule Hanım'ı partiye yazdıracağını söylemesi ile ikna olan Fethi Bey, ikinci partiyi kurma görevini kabul etmiştir. Yeni partinin kurulacağı, ilk olarak 8 Ağustos akşamı Yalova'da; Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Bey ve İsmet Paşa tarafından, orada hazır bulunan misafirlere açıklanmıştır.¹⁴ İsmet Paşa, hatıralarında "*Nihayet birgün kendimizi ansızın, Yalova'da kendimizi Serbest Fırka kurulması için giriştiği teşebbüsün karşısında bulduk. (...) Fakat biz, aramızda fırka teşkilini konuşmuş değiliz. Karar safhasına geldikten sonra. Böyle bir siyasi fırka teşkil etmek lazım geldiğini bana Yalova'da söyledi.*" diyerek 1930

¹⁰ Zürcher, a.g.e., s.260; Bernard Lewis, a.g.e., s.279; Süreyya İlmen, **Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka**, İstanbul: 1951, s.37; Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye: Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları**, İstanbul, 1999, s.184

¹¹ Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, İstanbul: Altın Kitaplar, 2007 (19.bsm), s.519

¹² Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul: İletişim, 1994 (3.bsm.), s.25-27

¹³ Goloğlu, a.g.e., s.308

¹⁴ Feridun Kandemir, a.g.e., s.55-56; Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan gelmiş olmasına karşın, muhalefet partisi kurma teklifini hemen kabul edemedi. Çünkü, özellikle İsmet Paşa'nın muhalefet partisine karşı düşmanca bir tavır almasından korkuyor ve İsmet Paşa'ya güvenmiyordu. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s.101

Ağustosundan önce yeni fırkayla ilgili bilgisinin olmadığını, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuyla ilgili kendisini bilgi vermediğini ifade etmiştir.¹⁵ Ancak İsmet Paşa, düzenli olarak not tuttuğu “*defterlerine*” 20 Nisan 1930 Pazar günü şu notu düşmüştür: “*Akşam Gazi ile Marmara’da. Yeni intihap. Muhalif fırka intihabı. Fethi Bey’in muhalefet riyaseti görüştü.*”¹⁶ Buna göre, İsmet Paşa, muhalif parti kurulması konusunu Ağustos’tan çok önce Mustafa Kemal Paşa’yla görüşmüştür. Hatta muhalif partinin kurucusunun kim olacağına bile karar verilmiştir.

Yeni partinin kurulacağını duyurulduğu günlerden itibaren, Mustafa Kemal Paşa'nın, kız kardeşini yeni partiye üye yapması, Fethi Bey’le karşılıklı yazılan mektuplar gibi sözlü ve yazılı “*tarafsızlık teminatlarına*” karşın, Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi olarak yeni partiye karşı duruşunun nasıl olacağı, tarafsız kalıp kalamayacağı konusu netlik kazanamamıştır. Yeni partiye geçmesi söz konusu olan kişiler, Mustafa Kemal Paşa’dan her fırsatta tarafsız kalacağı konusunda teminat istemişlerdir.¹⁷ Bu durumun farkında olan Mustafa Kemal Paşa, kalabalık bir toplantı sırasında Fethi Bey’e dönerek “*Cumhuriyet Halk Fırkası reisleriyle çok mücadele edeceğinizi tahmin ediyorum. Fakat ben cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücahedeleri memnuniyetle müşahade edeceğim ve şimdiden söylüyorum ki, en çok kavgalı olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar ayrı ayrı her birinize soracağım. Sen ne dedin ve ne için dedin? Senin cevabın ne idi? Neye istinat ediyordu? Bugün itiraf ederim ki, bu benim için yüksek bir zevk olacaktır.*” demiştir.¹⁸

Ancak, yine Fethi Bey’in hatıratına göre Mustafa Kemal Paşa, aynı gece konuklar dağıldıktan sonra Kütahya Mebusu Nuri Bey ve Yozgat Mebusu Salih Bey’le başbaşa kalmış ve Nuri Bey’e “*Siz aklınızca İsmet Paşa’ya muhalefet mi yapmak istiyorsunuz? İsmet Paşa’ya karşı muhalefet etmek haddiniz mi? İsmet Paşa yakında Sivas’ta söyleyeceği nutukta sizi paçavraya çevirecektir. Lozan’da Lord Curzon’u ve Avrupa murahhaslarını iskat etmiş olan İsmet Paşa’ya karşı çıkanların aklına şaşarım*” demiştir.¹⁹ Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa’ya göre, Fethi Bey muhalefet partisini kendisinin teşvikiyle değil zaten kurmak istediği için kurmuştur.²⁰ Fethi Bey’in hatıratını hazırlarken yaptığı değerlendirmeye göre, Mustafa Kemal Paşa'nın o günlerde yeni fırka hakkındaki gerçek düşüncesi Nuri Bey’e bu söyledikleridir. Nuri Bey, bu konuşmayı ertesi gün Fethi Bey’e nakletmiştir. Fethi Bey durumu Mustafa Kemal Paşa’ya sorduğunda ise, Nuri Bey’e “*lâtife ettiği*” yanıtını almıştır.

Bu gelişmelerle birlikte yeni fırkanın kurulma süreci devam etmiştir. Bürokratik işlemlerin tamamlanması ve dilekçenin işleme konmasından sonra, Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci muhalefet denemesi olan Serbest Cumhuriyet

¹⁵ İsmet İnönü, **Hatıralar: İkinci Kitap**, Ankara: Bilgi, 1987, s.225

¹⁶ İsmet İnönü, **Defterler: 1919-1973**, Cilt 1, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), İstanbul: Yapı Kredi, 2001, s.148

¹⁷ İsmet İnönü, **Hatıralar**, s.226-227

¹⁸ Feridun Kandemir, **a.g.e.**, s.65; Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu **a.g.e.**, s.127

¹⁹ Osman Okyar, **a.g.e.**, s.132

²⁰ **a.g.e.**, s.133

Fırkası, 12 Ağustos 1930 günü resmen kurulmuştur.²¹ Fırkanın kuruluş yeri ve merkezi ise İstanbul, Taksim'dir.²² Arif Oruç'un İstanbul'da çıkartmakta olduğu Yarın Gazetesi'nin 9 Ağustos 1930 tarihinde verdiği habere göre, yeni partiye 65 vekil katılacaktır. Yeni parti, vergileri azaltacak, ülkeye yabancı sermaye getirecekti. Seçimler tek dereceli olacak, matbuat serbestleşecektir. Dış politikada ise Balkan devletleriyle ortak bir Balkan Devletleri topluluğu oluşacak, serbest ticaret yapılacaktır. Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Ferit Bey görevinden istifa ederek yeni partiye katılacak ve partinin umumi katibi olacaktır.²³ Yarın Gazetesi, faaliyette olduğu süre boyunca Serbest Fırka'yı destekleyen yazılar yazmıştır. Serbest Fırka; Yarın Gazetesi dışında, İstanbul'da Son Posta, İzmir'de Yeni Asır ve Serbes Cumhuriyet²⁴ Gazeteleri tarafından desteklenmiştir. Yine İzmir'de, CHF'yi destekleyen Anadolu Gazetesi'ne karşı, Hizmet Gazetesi'nde SCF'yi destekleyen yazılar yer almıştır. Ahmet Ağaoğlu ise, Yarın Gazetesi'nde çıkan yazıların partiye zarar verdiğini savunmuş ve Fethi Bey'in Arif Oruç'la olan yakınlığından rahatsızlık duymuştur. Ağaoğlu'na göre, Arif Oruç'un ve Yarın Gazetesi'nin SCF ile ilgili yazıları "*karanlık ve bozguncu*" dur.²⁵

Ali Fethi Bey dışında, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle ya da gönüllü olarak geçen vekillerin partideki görevleri ve bölgeleri ise şöyledir:

Nuri (Conker)	Fırka Umumi Katibi (Kütahya)
Ahmet (Ağaoğlu)	Aza (Kars)
Hasan Tahsin (Uzer)	Aza (Erzurum)
Dr.Reşit Galip	Aza (Aydın)
Mehmet Emin (Yurdakul)	Aza (Şebinkarahisar)
Rasim (Öztekin)	Aza (Bilecik)
İbrahim Süreyya (Tolon)	Aza (Kocaeli)
Nakiyettin (Yücekök)	Aza (Elazığ)

²¹ **Türkiye'de Siyasi Dernekler II**, Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, 1950, s.73; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1952, s.622; Çetin Yetkin, **SCF Olayı**, İstanbul: Otopsi, 2004 (4.bsm), s.54; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005 (4.bsm), s.251; **Milliyet**, 13 Ağustos 1930; **Yarın**, 12 Ağustos 1930

²² Tunaya, **a.g.e.**, s.622

²³ **Yarın**, 9 Ağustos 1930; Fethi Okyar da, Mustafa Kemal Paşa tarafından yeni partiye 70-80 vekil verileceğini düşünmekteydi. Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.29

²⁴ "Serbes Cumhuriyet" Gazetesi, doğrudan SCF'yi desteklemek amacıyla, partinin kurulmasından yaklaşık 2 buçuk ay sonra, İzmir'de yayına başladı. Parti kapatıldıktan sonra da 2 ay daha yayın hayatına devam etti. İlk sayısının tarihi 26 Ekim 1930, son sayısının tarihi ise 14 Ocak 1931'di. Bilgi için bkz. Hakkı Uyar, "Serbes Cumhuriyet Gazetesi", **Tarih ve Toplum**, sayı 95, 1991, s.46-51; Hakkı Uyar, "Serbes Cumhuriyet Gazetesi Üzerine Bazı Düşünceler ve Tek Parti Yönetiminin Kurulması", **Tarih ve Toplum**, sayı 102, 1992, s.50-52.

²⁵ Ahmet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.43-46

Talat (Sönmez)	Aza (Ankara)
Ali Haydar (Yuluğ)	Aza (İstanbul)
Refik İsmail (Kakmacı)	Aza (Sinop)
Süreyya (İlmen)	Aza (İstanbul)
Ali Galip (Yenen)	Aza (Niğde) ²⁶

Parti Programı

Ali Fethi Bey'in, 9 Ağustos 1930 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı, partinin genel esaslarını içeren mektubu²⁷ ayrı bir program olarak değerlendirilmezse, partinin resmi programı 11 maddeden oluşmaktadır.

İlk maddeye göre, Serbest Cumhuriyet Fırkası, “*milliyetçi, laik ve cumhuriyetçi*” bir partidir.

İkinci maddeye göre, vergiler çok yüksektir ve yeniden düzenlenmeleri gerekmektedir.

Üçüncü maddede ise, hükümetin demiryolu politikası eleştirilmektedir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın görüşüne göre, demiryolu yapımı çok pahalı bir altyapı çalışmasıdır ve Türkiye'nin mevcut ekonomik durumuna uygun değildir.

Bunların dışında, parti programı, devletçiliği eleştirerek serbest girişimciliği destekleyen, dış ticareti geliştirmeyi hedefleyen, Türk Lirası'nın değerini düzenlemeyi amaçlayan ve tek dereceli seçim sistemini öneren maddeler içermektedir:

1. Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayedir.

2. Vergiler millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahfif olunacaktır. Vergi tarhında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.

²⁶ SCF'ye katılan vekillerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yetkin, **a.g.e.**, s.57-95

²⁷ Ahmet Ağaoğlu, Fethi Okyar'ın bu mektubunun Mustafa Kemal Paşa, Fethi Okyar ve İsmet İnönü tarafından birlikte hazırlandığını; mektuptaki yazının İsmet Paşa'nın el yazısı olduğunu ifade etmektedir. Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.31-33. Mektubun metni için bkz. Feridun Kandemir, **a.g.e.**, s.66-68; Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fethi Bey, mektupların bu şekilde hazırlanmasına 6 Ağustos akşamı birlikte karar vermişlerdi. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.105

3. Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder.

4. Fırka, paramızın kıymetini biran evvel tesbit için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek harici sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir.

5. Fırka, vatandaşların refahına mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir.

Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayri kafi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder.

Liman inhisarı kaldırılacaktır.

6. Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren mürabahacılıktan kurtarılması fırkanın en mühim maksatlarındandır.

Çiftçinin fedakarlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankası'nın memleketin zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir.

7. Dahili sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi fırkanın vasıl olmak istediği mühim hedefidir. Teşviki Sanayi Kanunu bihakkın tatbik edilecektir.

Bu kanunun bahsettiği himaye ve kolaylıklar icabında tevsi olunacaktır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır.

Yerli mahsullerin himayesi ve hariç piyasalarda sürümlerinin temini için tedbirler alınacaktır. Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek surette tanzim olunacaktır.

8. Halkın hükümet dairelerindeki işleri azami sürat ve suhuletle gördürülecektir. Rüşvet ve sui istimallere karşı bila merhamet mücadele edilecektir.

9. Mahkemelerin süratle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yaptırılacaktır. Mahkemeler teşkilâtındaki noksanlar bu maksada göre ikmal olunacaktır.

10. Fırka, harici siyasetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu ve bilumum devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde cereyan ve takviyesine ve Cemiyeti Akvam müessesesiyle sıkı surette teşriki mesaiye ehemmiyet verecektir.

11. Fırka bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınlığına da teşmilini müdafaa edecektir.²⁸

Partinin masrafları ise, katılan her üyeden bir defa alınacak en az 25 kuruş duhuliyeye ve her ay alınacak en az 5 kuruş aidat ile karşılanacaktır. Gücü olmayanlar bu ödemelerden muafır.²⁹

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın hükümetin özellikle iktisat politikalarını eleştiren programının gazetelerde yayımlanması kısa sürede etkisini göstermiştir. İsmet Paşa, 17 Ağustos 1930 günü, "hükümetin 5 yıl süre için program ve icraatında en küçük bir değişikliği düşünmediği" şeklinde bir basın açıklaması yapmıştır. Fethi Bey'in bu açıklamaya yanıtı ise "hükümetlerin ne kadar süre iktidarda kalacağını kendilerinin belirleyemeyeceği" şeklinde olmuştur.³⁰ Bundan birkaç gün önce de Fethi Bey, Yarın Gazetesi'ne gönderdiği bir yazıda, partisine üye olmak için başvuran kişilere seslenerek "Bu arkadaşların bize asıl müzaheret vazifelerini kanuni mevsimi halulünde reylerle göstermeleri de bilhassa temenni olunur"³¹ demiş, yeni kurulan partisi için oy istemiştir. Yeni parti kurulduktan henüz birkaç gün sonra, iktidara gelmek ya da iktidarda kalmakla ilgili tartışmalar ve oy hesapları başlamıştır.

Partinin İstanbul'daki faaliyetleri için Galata, Voyvoda Caddesi'ndeki Nazlı Han'ın birinci katı tutulmuş ve bir hafta kadar sonra üye kaydına başlanmıştır.³² Nuri Bey, bu işlemlerin yürütülebilmesi için İstanbul'a gelmiştir.

²⁸ Tunaya, a.g.e., s.633-634; **Serbest Cumhuriyet Fırkasının Prensipleri**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1930, s.8-10

²⁹ "Serbest, Laik Cumhuriyet Fırkasının Yasası", Madde 60: Partinin Varidatı, **Türkiye'de Siyasi Dernekler II**, s.84.

³⁰ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s.150-151

³¹ **Yarın**, 15 Ağustos 1930

³² **Yarın**, 17 Ağustos 1930

Siyasi Faaliyetleri ve Teşkilatlanması

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yaklaşık 100 gün sürecek olan kısa siyasi yaşamındaki ilk önemli faaliyeti, 3-13 Eylül 1930 tarihinde düzenlediği Batı Anadolu gezisi olmuştur. Ali Fethi Bey, Ahmet (Ağaoğlu), Ali Haydar (Uluğ), Tahsin (Uzer) ve daha sonra Nuri (Conker)'in katıldığı gezi,³³ sırasıyla İzmir, Aydın, Manisa ve Balıkesir'i kapsayacak şekilde düzenlenmiştir.

SCF heyetini taşıyan Konya Vapuru, 4 Eylül 1930 günü, Batı Anadolu gezisinin ilk durağı olan İzmir'e ulaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya Mahmut Esat Bey tarafından, "*İzmir'de Fethi Bey'e karşı güçlü bir muhalefet olduğu ve Fethi Bey'in İzmir'e gelmesinin doğru olmayacağı*" yönünde bilgi verilmiş olmasına karşın,³⁴ basındaki haberlere göre, SCF heyetini rıhtımda karşılayan kalabalık yaklaşık 40 bin kişi olmuştur.³⁵ Ali Fethi Bey, İzmir Palas Oteli'nde kısa bir konuşma yaptıktan sonra heyetle birlikte çeşitli ziyaretlerde bulunmuştur.

Ali Fethi Bey'in İzmir gezisi sırasında, SCF ve CHF'li gruplar arasında büyük olaylar yaşanmıştır. SCF'li kalabalık bir grup, Cumhuriyet Halk Fırkası binasını taşlamıştır. Daha sonra CHF'yi destekleyen Anadolu Gazetesi'nin matbaasının taşlanması sonucu, güvenlik güçleri kalabalığın üzerine ateş açmıştır. Necati adlı 14 yaşında bir çocuk ölmüştür.³⁶ Necati'nin babası, daha sonra İzmir Palas Oteli'nde, oğlunu "*SCF'ye adanmış ilk kurban*" olarak nitelendirmiştir.³⁷ İzmir'de yaşanan olaylar nedeniyle, Batı Anadolu'nun birçok bölgesinden Serbest Fırka yetkililerine gönderilen çok sayıda "*geçmiş olsun*" telgrafı, partinin Batı Anadolu'da görmektedir olduğu desteği ortaya koymuştur.³⁸

Ali Fethi Bey, İzmir mitingini 7 Eylül 1930 günü Alsancak Stadyumu'nda yapmıştır. Stadyumda mitinge katılanların sayısı yaklaşık 50 bindir.³⁹ Mitinge katılmak isteyenler, kapılar yetersiz kaldığı için duvarları yıkarak stadyuma girmişlerdir.⁴⁰ Fethi Bey, büyük ilgi gören mitingde yaptığı yaklaşık 1 saatlik konuşmada; partisinin mürteci olmadığını, girişimciliğin desteklenmesi gerektiğini, ekonomiye devlet müdahalesinin sınırlandırılmasının gerektiğini ve yabancı sermayenin sağlanmasının önemini vurgulamıştır. Hükümetin demiryolu politikasını eleştirmiş, demiryolu yapımına 30 milyon lira harcandığını ve bu pahalı yatırımların ülke ekonomisine zarar verdiğini savunmuştur. İsmet Paşa'nın,

³³ Yetkin, a.g.e., s.235

³⁴ Kendisine iletilen bu haberler nedeniyle Mustafa Kemal Paşa, Fethi Okyar'a İzmir'de dikkatli olmasını ve kendisine karşı bir hareket görürse gemiden inmeyip kendisine telsizle haber vermesini istemişti. Ağaoğlu, a.g.e., s.57; Kandemir, a.g.e., s.84. Dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bey de, Ali Fethi Bey'le aynı günlerde İzmir'e gitmişti.

³⁵ Cumhuriyet, 5 Eylül 1930

³⁶ Son Posta, 7 Eylül 1930; Yetkin, a.g.e., s.242

³⁷ Yetkin, a.g.e., s.243; Ağaoğlu, a.g.e., s.53

³⁸ Son Posta, 8 Eylül 1930

³⁹ Son Posta, 9 Eylül 1930; Fethi Bey, İzmir'deki olayların büyüyeceği kaygısıyla mitingini düzenlemeden önce telgrafla Mustafa Kemal Paşa'dan izin istemiş ve onay aldıktan sonra mitingini düzenlemiştir. Tekin Erer, Türkiye'de Parti Kavga, İstanbul, 1963, s.60

⁴⁰ Yarm, 8 Eylül 1930

SCF'nin iktisatla ilgili görüşleri için "itibar hakkından mahrum", hükümetin demiryolu politikası içinse "milli vahdet, milli müdafaa ve milli siyaset meselesidir" dediği Sivas nutkunu eleştirmiştir.⁴¹ Tekeller ve vergilerin tüccarlara zarar verdiğini savunmuştur. Fethi Bey, konuşmasını kısılmış olan sesiyle,⁴² "Yaşasın sevgili ve çalışkan İzmirli!" diyerek bitirmiştir.⁴³

İzmir'de Anadolu Gazetesi'nin ve Cumhuriyet Halk Fırkası'na ait binanın taşlanması olaylarından ve Fethi Bey'in mitinginden sonra, 9 Eylül 1930 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, Yunus Nadi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya "açık mektubu" yayımlanmıştır. Mektupta Yunus Nadi, Mustafa Kemal Paşa'dan iki parti arasındaki durumunu açığa kavuşturmasını talep etmektedir:

"Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

İzmir'de bir matbaamıza taarruz edildiği ve Cumhuriyet Halk Fırkası binamız taş tutulduğu günden beri memlekette bize düşen yeni vazifelerin vücut ve ehemmiyetini takdir ediyoruz. Bu arada ezeli ve ebedi şefimiz olarak bildiğimiz zati devletlerini başka ve yeni fırkaların kendilerine maletmeğe çalıştıklarını görerek, öyle dahi olsa biz kendimizi, bize emanet edilen Cumhuriyetin muhafazası vazifesini eksiksiz ifaya muktedir biliyoruz. Vazifemizin kolaylaşması hesabına değil, belki vaziyetin tavrı namına hal ne ise lütfen ifadesini istirham etmeğe mecbur kaldık.

Her hal ve ihtimalde Cumhuriyetin iyice korunacağından daima emin bulunarak sonsuz hürmetlerimizi lütfen kabul buyurunuz, aziz şefimiz.

Yunus Nadi"⁴⁴

Yunus Nadi'nin mektubuna Mustafa Kemal Paşa'nın yanıtı, ertesi gün Cumhuriyet Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, yanıtında Cumhuriyet Halk Fırkasına bağlı olduğunu açıkça ifade etmiştir:

"(...) Ben Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumi Reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden doğmuştur.

*Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz."*⁴⁵

⁴¹ Yetkin, **a.g.e.**, s.310-312; İsmet Paşa'nın Sivas Demiryolunun açılışı nedeniyle yaptığı konuşmayla ilgili bir özet için bkz. Goloğlu, **a.g.e.**, s.309-311; konuşmanın tam metni için ise bkz. **Aynı Tarihi**, sayı 77, Ağustos, 1930, s.6527-6547

⁴² Lord Kinross, **a.g.e.**, s.521

⁴³ Fethi Bey'in İzmir mitingindeki konuşmasının tam metni için bkz. **Yarın**, 8 Eylül 1930

⁴⁴ **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1930

⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın yanıtı için bkz. **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1930

İsmet Paşa'nın hatıralarına göre, Mustafa Kemal Paşa İzmir'deki olaylardan rahatsız olmuş ve konuyla ilgili İsmet Paşa'ya "*Hiç aldurmuyorsun, yanıyoruz*" demiştir. Bu konuşma, Mustafa Kemal Paşa'nın ileride SCF ile ilgili vereceği kararın ilk belirtisidir ve SCF'nin eleştirilerinin Halk Fırkası ya da İsmet Paşa'dan çok kendisine yönelik olduğuna karar vermiştir.⁴⁶

SCF heyeti, İzmir'den sonra Manisa, Aydın ve Balıkesir'i ziyaret etmiştir. Balıkesir'de de bir miting düzenlemiştir. SCF, Batı Anadolu gezisinde ziyaret ettiği illerde yoğun ilgiyle karşılanmıştır. Fethi Bey ve SCF heyeti İzmir'den Manisa'ya giderlerken, Manisa'da kendilerini karşılamak isteyen bir köylü grubu istasyonda kaymakamın müdahalesiyle karşılaşmıştır.⁴⁷ Bu müdahalelere karşın, Fethi Bey Manisa'da da ilgi görmüştür. Batı Anadolu gezisini 13 Eylül'de bitiren Fethi Bey'e göre, "*Türk Milleti siyasi rüştünü ispat etmiştir.*"⁴⁸

Batı Anadolu gezisiyle birlikte, SCF'nin teşkilâtı da yoğun olarak Batı Anadolu illerinde kurulmuştur. Ülke çapında 160'dan fazla noktada teşkilatlanan partinin Aydın'daki il sorumlusu ise, o günlerde otuzlu yaşlarında ve bir çiftlik sahibi olan Adnan (Menderes) Bey'dir.⁴⁹ Fethi Bey, Aydın seyahati sırasında kendisine il teşkilâtının başkanlığı için tavsiye edilen Ali Adnan Bey'in çiftliğine giderek, SCF il teşkilâtının başkanı olmasını teklif etmiştir. Politikaya girmekten çekinen Adnan Bey ise, çiftliğinin başından ayrılmak istemediğini söyleyerek teklifi geri çevirmiş ve Fethi Bey'den özür dilemiştir. Ancak, geceye kadar süren konuşmalar ve Fethi Bey'in ısrarı sonucu bu görevi kabul etmiştir.⁵⁰

Serbest Cumhuriyet Fırkası, 14 Eylül 1930 itibariyle Kars, Malatya, Sivas, Tokat, Kırşehir, Kastamonu, Konya, Antalya, Bolu, Denizli, Kütahya, Bursa, Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli, İstanbul ve Edirne'de teşkilâtlanmıştır.⁵¹

SCF'nin Batı Anadolu gezisinden sonra ikinci önemli faaliyeti ise, 1930 Belediye Seçimlerine katılması olmuştur. SCF, seçimlere 37 ilde katılmıştır.

Seçimler sırasında, Cumhuriyet Halk Fırkası yetkilileri, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı bolşevik, komünist⁵², mürteci, ve hatta yankesicilerin partisi⁵³ olmakla suçlayan bir propaganda yürütmüşlerdir. Yine bazı gazetelerin haberlerine göre, bazı seçim bölgelerindeki valiler ve diğer mülki amirler, seçmenleri CHF'ye oy vermeleri için yönlendirmiş ya da zorlamıştır.⁵⁴ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Bursa'daki teşkilâtı, Bursa Valisi'nin SCF'ye oy verecek

⁴⁶ İsmet İnönü, **Hatıralar**, s.229

⁴⁷ Ağaoglu, **a.g.e.**, s.67

⁴⁸ **Yarm**, 14 Eylül 1930

⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, İstanbul: Remzi, 1969, s.76-95

⁵⁰ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.190

⁵¹ **Yarm**, 14 Eylül 1930

⁵² **Son Posta**, 3 Aralık 1930

⁵³ **Son Posta**, 7 Ekim 1930

⁵⁴ **Son Posta**, 20 Ekim 1930, s.1-3; Seçimlerde SCF'ye karşı genel tavrıla ilgili bilgi için bkz.Tunçay, **a.g.e.**, s.273-275

seçmenleri engellendiği ve haksızlıklar yapıldığı gerekçesiyle seçimlerden çekilmiştir.⁵⁵ Eskişehir’de ise, SCF’li eczacı Kenan’ın Merkez Eczanesi taşlanmıştır.⁵⁶ Anadolu’daki bu olayların İstanbul’daki seçimlerde de tekrarlandığı haberleri üzerine Fethi Bey, 5 Ekim günü SCF Teşkilâtı’na bir yazı göndererek, müdahalelere yasaların dışında karşılık verilmemesini ve seçime yapılan müdahalelerin ilgili makamlara bildirilmesini istemiştir.⁵⁷ SCF yetkilileri, seçimlerde yapılan bu gibi müdahaleleri, seçimlerden sonra Meclis’e taşımışlardır.

1930 Belediye Seçimlerinin sonucunda, Serbest Cumhuriyet Fırkası, toplam 502 seçim bölgesinden 31’ini kazanmayı başarmıştır. SCF’nin kazandığı bölgeler; Armutlu (Bursa), Bademiye (İzmir), Biga (Çanakkale), Bozdoğan (Aydın), Bozdoğan (İzmir), Buca (İzmir), Burgaz (İstanbul), Çine (Aydın), Dikili (İzmir), Germencik (Aydın), Gördes (Aydın), Karapınar (Aydın), Keşan (Tekirdağ), Kınık (İzmir), Kuşadası (İzmir), Ladik (Samsun), Maltepe (İstanbul), Menemen (İzmir), Merzifon (Amasya), Pınarhisar (Kırklareli), Samsun, Silifke (İçel), Söke (Aydın), Şereflihisar (İzmir), Şirince (İzmir), Umurlu (Aydın), Urla (İzmir), Üsküp (Kırklareli), Vize (Kırklareli) ve Yenipazar (Aydın)’dır.⁵⁸ Ancak, SCF yöneticileri, gerçekte daha başarılı oldukları, engellendikleri ve seçimlerde kendilerine haksızlık yapıldığı iddialarıyla konuyu Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne götürmüşlerdir. Ağaoğlu Ahmet Bey, “*Eğer bütün memlekette Samsun Valisi gibi kanun tanıyan idare memuru da bulunmazsa artık kendilerine ağlamak düşerdi. Eğer her tarafta idare memurları bu kabil insanlar olsalardı hiç şüphesiz seçimlerin dörtte üçünü Serbest Fırka kazanırdı.*”⁵⁹ diyerek konuyla ilgili duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey’in bu sözleri söylediği Mustafa Kemal Paşa da durumun farkındadır. Gazi’ye göre, seçimleri kazanan aslında “*idare fırkası, yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler*”dir.⁶⁰

Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1930 günü, Meclis’in 3.Devre 4.Toplantı Yılıının açılış konuşmasında belediye seçimlerine de yer vermiştir. Mustafa Kemal Paşa konuşmasında:

“(...) *Siyasi hayatımızda yeniden fırkaların zuhuru, memlekette belediye intihaplarına tekaddüm eden yakın günlerde vuku buldu. Bu münasebetle dikkate şayan safhaların şahidi olduk. Bu müşahedelerin verdiği tecrübelerden Türk Milleti, Cumhuriyetin baka ve inkişafı için istifade etmelidir.*

⁵⁵ Yarm, 22 Eylül 1930

⁵⁶ Yarm, 25 Eylül 1930

⁵⁷ Yarm, 6 Ekim 1930

⁵⁸ Yetkin, a.g.e., s.267-268.

⁵⁹ Ağaoğlu, a.g.e., s.88. Ahmet Ağaoğlu’nun sözünü ettiği Samsun Valisi, Kazım (İnanç) Paşa’dır.

⁶⁰ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, Cilt 2, İstanbul: Yapı Kredi Bankası, 1973, s.435-436; Atatürk’ün Hasan Rıza Soyak’a söylediği bu sözler, Ahmet Ağaoğlu’nun 31 Ekim 1930 günü Son Posta Gazetesi’nde yazdığı “Milli İrade Bu mudur?” başlıklı yazısında sorduğu soruya yanıt olabilir: “*Polisin, jandarmanın, valinin ve kaymakamın seçim sandıkları başında ne işleri vardır? Orada ne gezerlerdi? Bu nerede görmüştür?*”, **Son Posta**, 31 Ekim 1930

(...) *Muhterem efendiler, Üçüncü Büyük Millet Meclisinin feyizli ve vatanperverane faaliyeti bu devrede nihayet bulduktan sonra seçimlere gideceğiz. Geçen tecrübeler, gelecek seçimlerde vatandaş reyinin emniyet ve samimiyetle tezahür etmesini temin için kanuni ve idari tedbirlerin inkışafını ve fırkaların bizzat ittihaz edecekleri salim ve isabetli hareketleri göstermiş olacaktır.*” sözleriyle, geçen belediye seçimlerini işaret ederek, gelecek seçimlerde tarafsızlığın ve vatandaşların güvenle oy kullanmalarının sağlanması yönündeki isteğini ifade etmiştir.⁶¹

Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri, Serbest Fırkalılar ve Serbest Fırka'yı destekleyen gazeteler tarafından sevinçle karşılanmıştır. Ertesi günkü yazısına “*Tarihi Nutuk*” başlığını atan Arif Oruç'a göre, Mustafa Kemal Paşa'nın nutku “*Türkiye’de fırka hayatının takip etmesi lazım gelen istikameti tayin etmek itibarile vatandaşları nura kavuşturmuştur.*”⁶² Aynı Arif Oruç, yaklaşık 2 hafta önceki 16 Ekim 1930 tarihli “*Millet Büyük Adam Bekliyor*” başlıklı yazısında ise Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanlığından ayrılarak başbakan olması, Fevzi (Çakmak) Paşa'nın ise cumhurbaşkanı olması gerektiğini savunarak, CHF'lilerin SCF'ye karşı olan tepkilerini daha da arttırmıştır.⁶³ Son Posta Gazetesi'ne göre ise Mustafa Kemal Paşa'nın nutku sayesinde “*Halk Fırkası mensuplarının ümitleri boşa çıkmıştır.*”⁶⁴

Ancak, durum tam olarak böyle değildir. Mustafa Kemal Paşa, açılış nutkundan iki gün sonra bir görüşmesinde Fethi Bey'e konuşmasıyla ilgili düşüncesini sormuştur. Fethi Bey'den “*mükemmel*” yanıtını alan Mustafa Kemal Paşa'nın “*fakat bazı arkadaşlar memnun olmadılar*” demesi, Halk Fırkası içerisinde kendisinin iki partiye karşı olan tarafsızlığından rahatsızlık duyan “*Kırklar Grubu*” nun etkisini açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁵ Öyle ki, Mustafa Kemal Paşa, yukarıdaki konuşmadan yaklaşık 10 gün sonra Fethi Bey'e “*Kırklar Grubu*” nun kabul etmemesi nedeniyle “*Milli Blok*” fikrinden vazgeçtiğini ve Halk Fırkası'nın başında kendisine karşı mücadele etmeye mecbur olduğunu söylemiştir.⁶⁶ Hatta, cumhurbaşkanlığından geçici olarak ayrılarak Cumhuriyet Halk Fırkası adaylarını şahsen belirlemeyi düşündüğünü de eklemiştir.⁶⁷

⁶¹Kazım Öztürk, *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Nutukları*, İstanbul: Ak, 1969, s.221-222

⁶² *Yarın*, 2 Kasım 1930

⁶³ “(...) *Mustafa Kemal Hazretlerinin, bu mukaddes Türk yurdunda yalnız kendilerine layık olan Reiscumhurluk vazifesini, tevazu ile terk ederek Başvekaleti deruhde etmek feragatini göstermeleri, tarihin bir mislini kaydetmemiş olduğu bundan sonra da etmemiş olacağı fedakarlık, vatan ve millet aşkının veciz misali, numunesi idi*” *Yarın*, 16 Ekim 1930

⁶⁴ *Son Posta*, 4 Kasım 1930

⁶⁵Kandemir, *a.g.e.*, s.120-121. Feridun Kandemir, “*Kırklar Grubu*”nu İsmet Paşa'nın Halk Fırkası'nın önemli işlerinin yürütülmesi için görevlendirdiği ve kendisine en yakın vekillerden seçtiği kırk kişilik bir grup olarak tanımlamıştır. Avni Doğan'a göre ise kendisinin de içerisinde bulunduğu bu “*Kırklar Heyeti*”, CHF içerisinde SCF'nin faaliyetlerini incelemek, gerekli önlemleri almak ve CHF'nin kendi kusurlarını araştırmak amacıyla oluşturulmuş bir gruptu. Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul: Dünya, 1964, s.217

⁶⁶ Tekin Erer, *a.g.e.*, s.65; “*Milli Blok*”, Mustafa Kemal Paşa tarafından düşünülmüş bir yöntemdi. Buna göre, CHF ve SCF bir blok olarak birleşeceklerdi. Mustafa Kemal Paşa da bu bl gün lideri olacaktı. Tek dereceli olarak

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri, Fethi Bey'in siyasi alanda Mustafa Kemal Paşa'yla karşı karşıya gelmekten büyük endişe duymasına neden olmuştur. Fethi Bey, partisini feshetme düşüncesini ilk kez bu konuşma sırasında açıklamıştır. Ancak, Mustafa Kemal Paşa, partisini feshetme konusunda Fethi Bey'e karşı çıkmıştır.

Fesh Süreci

Bu gelişmelerle birlikte, SCF'nin seçimlerle ilgili iddiaları Meclis'te 15 Kasım 1930 Cumartesi günü tartışılmıştır. Söz alan Fethi Bey, seçimler sırasında kendisine ve partisine haksızlık edildiğini, partisine mürteci damgası vurulduğunu, partisine oy verecek kişilere baskı yapıldığını, CHF'ye oy verecek seçmenlerin ise korunduğu ve desteklendiğini, seçmen listelerinin değiştirildiğini, vali ve diğer mülki amirlerin yetkilerini SCF'ye karşı kullandıklarını ve SCF oylarının eksik sayıldığını iddia ettiği, oldukça sert bir konuşma yapmıştır:

“(...) İşte efendiler! Halk büyük bir terbiyeyi siyasiye sahiplerine yakışacak veçhile sükunetle intihap sandıklarına geldiği zaman hükümet memurlarının halkın vatani vazifesine ifaya var olan kuvvetlerle mani olmak istediler. Serbest Fırka için rey vermek için müntehiplerin mühim kısmına defterde ismin yok cevabı verildi. Bu suretle devlete karşı bütün mükellefiyetlerini ika edenler milli hakimiyetlerin tecellisi için yegane fırsat olan sandık başında en mukaddes haklarından mahrum bırakıldılar...

(...) Bazı yerlerde bu tedbirler de کافی gelmeyince nüfus tezkereleri muteber değildir yeniden nüfus dairelerinden hüviyet vakaları çıkartınız denilmiştir. Diğer cihetten de nüfus dairesi hüviyet vakalarını vermekten imtina etmiştir. Müntehiplerin belediye dairelerine girmeleri polis ve jandarma vasıtasile menedilmiş müntehipler zabıta kuvvetleriyle dağıtılmıştır...

(...) Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine rey vermek isteyenlere karşı bu nihayetsiz müşkülât ika edilmekte iken Halk Fırkasına rey verecekler o nisbette sühulet ve himayeye mazhar olmuşlardır. Bunlardan nüfus kağıdı göstermeyenlere mahallerinden aldıkları ilmü haberlerle ve ya nüfus dairelerinden yerlerine verilen pusulalarla rey vermeleri temin edilmiş ve hatta göçebe halinde sık sık yer değiştiren bir takım kimselerden nüfus tezkeresi aranılmaksızın cebren Halk Fırkasına reyler toplatılmıştır...”⁶⁸

yapılacak seçimlere katılacak adaylar da yine Mustafa Kemal Paşa tarafından belirlenecekti. Fethi Bey, bu yöntemi destekliyordu. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.156; **Yarın**, 10 Kasım 1930.

⁶⁷Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.157

⁶⁸ Fethi Okyar'ın konuşmasının tam metni için bkz, **Yarın**, 15 Kasım 1930; konuşmanın resmi tutanakları için bkz. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima 4, Cilt 22, s.16-23; İsmet Paşa'nın, SCF yetkililerinin bu gibi iddialarına çeşitli zamanlarda verdiği yanıtlar için bkz. **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri 1: TBMM'de ve CHP Kurultaylarında (1919-1946)**, Ankara: MEB Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1946, s.226-238

Ali Fethi Bey'in iddialarına CHF'den 18 kişi söz isteyerek yanıt vermiştir. CHF sözcüleri; SCF'lilerin seçim bölgelerinde düzensizliğe neden olduklarını, serserileri üye olarak kaydettiklerini, bu serserilerin daha sonra kamu görevlilerini yaraladıklarını, SCF'nin irticaya hizmet ettiğini, SCF'nin Arap kökenli halk arasında bölücü propaganda yaptığını, memleketi anarşiye, halkın ve memleketin dahili emniyetini tehlikeye sevkettiğini ve halkı hükümet aleyhine tahrik ettiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca, CHF'li sözcülerin konuşmalarında Ali Fethi Bey'in Mondros'u imzaladığı, İsmet Paşa'nın ise "Mudanya Antlaşması'nın kahramanı" olduğu hatırlatılmıştır.⁶⁹

Meclis'teki bu tartışmaları izleyen günlerde, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılacağı haberleri yayılmaya başlamıştır. Bu söylentilere karşılık, Serbest Cumhuriyet Fırkası Teşkilâtı, 17 Kasım 1930 günü bir bildiri yayımlayarak bu söylentileri yalanlamıştır:

"Türkiye'de demokrasinin yaşaması ve hayat bulması için vücuda getirilen Serbest Cumhuriyet Fırkasını son günlerde bir takım haris emellere sahip bazı şahıslar tarafından lekelemek istenilmiştir ve isteniliyor. Kör zihniyetli ve müstebit kafalar muntazam bir şekilde doğar ve bu yeni ve canlı memleket teşekkülünün önüne engeller çıkartmak gafletinde bulunuyorlar. Yegane gayeleri memleketi istismar etmek olan bu midencilik tabiatile Serbest Cumhuriyet Fırkasının yaşaması ve memlekette sarsılmaz bir hale gelmesini istemezler. Bugün Serbest Cumhuriyet Fırkasını öldürmek için ne lazımsa yapmak istiyorlar ve yapıyorlar. Her taraftan çirkin hücumlara ve iftiralara maruz kalan Serbest Cumhuriyet Fırkası daha kuvvetli bir imanla mücadelesine devam edecektir. Serbest Fırka teşkilâtının lâğvedileceği hakkında çıkartılan ve bazı hükümet gazetelerinin sütunlarında yer bulan haber tamamen uydurmadır.

*Serbest Fırka Teşkilâtı"*⁷⁰

Parti teşkilâtının yalanlamasına karşın, "SCF'nin tek istinatgâhı" olan⁷¹ Mustafa Kemal Paşa'yla karşı karşıya gelebileceğini anlayan ve bu riski almak istemeyen Fethi Bey⁷², 17 Kasım gecesi saat 00.30'da parti yöneticileriyle, partisini feshetme kararını görüşmüştür.⁷³ Parti yöneticilerinden de olumlu yanıt alan Fethi Bey, 18 Kasım günü partisini feshettiğini açıklamıştır:

"Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretleri'nin teşvik ve tasvibiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı tesis etmiştim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatıyla

⁶⁹ Yetkin, a.g.e., s.274-276

⁷⁰ Yarı, 17 Kasım 1930

⁷¹ Ağaoğlu, a.g.e., s.42

⁷² Fethi Okyar'ın SCF'yi feshetme kararını almasında, Mustafa Kemal Paşa'yla siyasi alanda karşı karşıya gelme riski olduğunu anlaması önemli bir etken olmuştur. Meclis'te görüşmelerin yapıldığı günlerde Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Ağaoğlu'na "Anarşi var anarşi, sizin haberiniz yok. Benden de tarafsız kalmamı istiyorsunuz." derken, Fethi Bey'e de "Serbest Fırka'ya karşı vaziyet almak ve sizinle mücadele etmek zorundayım" diyerek karşı karşıya gelebileceklerini açıkça ifade etmiştir. Goloğlu, a.g.e., s.317-318; diğer bazı etkenler için ise bkz. Yetkin, a.g.e., s.291-315.

⁷³ Ağaoğlu, a.g.e., s.116

teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hazretleri'ne karşı siyasi mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu.

Esasen bu karar haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almayı hatırıma getirmemişim. Halbuki tahakkuk eden şekle göre fırkamızın atiyen Gazi Hazretleri ile siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmuştur. Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini fırka müessisi sıfatıyla muhafaza ve idameyi muhal buluyorum.

Bu sebeble Cumhuriyet Halk Fırkası'nın feshini karar verdim. Bu kararın teşkilâtımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle teşriki mesai eden cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettarlığımı arz ederim.

Serbest Cumhuriyet Fırkası Lideri Ali Fethi"⁷⁴

SCF'nin feshi ile ilgili beyannameyi kendisine sunduğu gün, Mustafa Kemal Paşa, Serbest Cumhuriyet Fırkası için alınmış olan arabayı Fethi Bey'e hediye etmiştir. Ali Fethi Bey, fırkanın kapatılmasından sonra, "*Falih Rıfki ve emsalinin kendisine karşı kudurmuş köpek gibi*"⁷⁵ yazacakları olumsuz yazılara yanıt verebilmek için bir gazete çıkartmasına izin verilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Bey'in bu isteğini kabul ederek, gazete çıkartmasına izin vermiş ve gazetecilere Fethi Bey'e karşı olumsuz yazı yazmamaları talimatını vereceğini de söylemiştir. Fethi Bey, daha sonra bu gazeteyi çıkartmaktan da vazgeçmiştir.⁷⁶

Böylece, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan sonra, Atatürk döneminin ikinci önemli muhalif parti denemesi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası, kurulduktan yaklaşık 100 gün sonra kurucularının kararıyla faaliyetine son vermiştir.

Sonuç

29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalif parti ve çok partili sistem denemesi, 17 Kasım 1924 günü kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olmuştur. Ancak, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ömrü 7 aydan kısa sürmüştür. 13 Şubat 1925 günü Doğu Anadolu'da başlayan Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle çıkartılan ve tüm ülkede İsmet Paşa Hükümeti'ne

⁷⁴ **Yarın**, 18 Kasım 1930; SCF'nin fesh edilmesi ile ilgili metnin hazırlanması sırasında da İsmet Paşa ile SCF'liler arasında tartışmalar yaşanmıştır. İsmet Paşa, metinde geçen "*Mustafa Kemal Hazretleri'nin teşvik ve tasvibiyle*" kısmına itiraz etmiştir. Ancak, Fethi Bey İsmet Paşa'nın itirazlarına karşı çıkarak metindeki bu kısmı kaldırmamıştır. Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.116-118

⁷⁵ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlioğlu, **a.g.e.**, s.161-162

⁷⁶ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlioğlu, **a.g.e.**, s.162

olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sûkun Kanunu'nun baskıcı uygulamaları, çok partili sistem denemesinin devam etmesini imkânsız kılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, programındaki 6. madde nedeniyle Doğudaki isyanla ilişkilendirilmiş ve İstiklâl Mahkemesi kararıyla, Takrir-i Sûkun Kanunu'nun ilk maddesine dayanılarak, 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır.

Doğudaki isyan hareketi nedeniyle başlatılan Takrir-i Sûkun uygulaması, isyan bastırıldıktan sonra yaklaşık 4 yıl daha devam etmiştir. Kanunun uygulanmasına 1929 yılının Mart ayında son verildiğinde, baskılardan ve ekonomik sıkıntılardan bunalmış olan toplumda hükümete karşı büyük bir hoşnutsuzluk hakimdir. Mustafa Kemal Paşa, toplumdaki bu hoşnutsuzluğu azaltmak, denetimsiz olan hükümeti denetleyebilmek ve Batı ülkelerinde dile getirilmeye başlanan “*diktatör*” görüntüsüne son verebilmek için muhalif bir partinin kurulmasına karar vermiştir. Ali Fethi Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolü altında faaliyet gösterecek olan “*uysal*” bir muhalif parti kurma görevini kabul etmesiyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci önemli muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası ortaya çıkmıştır.

Denetim altında faaliyet gösterecek muhalif bir parti görünümündeki Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın özellikle Batı Anadolu'da yoğun ilgi görmesi ve üye sayısının kısa zamanda onbinlere ulaşması, İsmet Paşa Hükümeti'ni rahatsız etmiştir. Özellikle Cumhuriyet Halk Fırkası içerisindeki radikal grup, Mustafa Kemal Paşa'nın iki parti arasındaki tarafsız duruşunu değiştirmesi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması için çaba harcamıştır. Fethi Bey'in İzmir gezisinde yaşanan olaylar ve SCF'li yöneticilerin 1930 Belediye Seçimlerinde hükümet tarafından kendilerine haksızlık edildiği iddialarını Meclis'e taşımaları, ilişkileri daha da germiştir. Sonuç olarak, halen Cumhuriyet Halk Fırkası'nın genel başkanı olduğunu açıkça ifade eden Mustafa Kemal Paşa'yla siyasi alanda karşı karşıya gelme riski olduğunu gören Fethi Okyar, 17 Kasım 1930 günü partisini feshetmiştir. Böylece, Cumhuriyetin ikinci çok partili sistem denemesi de yalnızca 3 ay 10 gün sürebilmiştir.

Sonuç olarak, Cumhuriyetin ilk yıllarında muhalefetin Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarı karşısında parti olarak yer alma girişimleri; Mustafa Kemal Paşa'nın genel olarak ılımlı karşılması ve Türkiye'de çok partili sistemin işlemlerini istemesine karşın, İsmet Paşa ve yakın çevresinin sert muhalefeti başta olmak üzere, yukarıda sayılan çeşitli nedenlerle çok kısa sürmüştür. İsmet Paşa da, Mustafa Kemal Paşa'nın çok partili sisteme geçmeyi istediğini, ancak gelişmelerin beklediği gibi olmaması nedeniyle bu girişimlerinden vazgeçmek zorunda kaldığını söylemiştir.⁷⁷ 1930'lu yılların başından itibaren ise Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tek parti otoritesi daha da güçlenmiştir. Öyle ki, 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri olan Recep Peker'in 1932'deki İtalya gezisinden sonra hazırladığı ve İsmet Paşa tarafından da imzalanan, Mussolini İtalyası ve Hitler

⁷⁷ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul: Cem, 1968, s.28

Almanya'sındaki faşist uygulamalardan alıntılar taşıyan parti programı ve tüzük taslağı, son aşamada, “İsmet Paşa bu saçmaları okumadan imza etmiş” diyen Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından engellenebilmiştir.⁷⁸

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra, Türkiye'nin çok partili sisteme geçebilmesi için yaklaşık 20 yıl daha gerekmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki toprak talepleri, Türkiye'yi Batı ve özellikle savaştan büyük bir güç olarak çıkmış olan Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini aramaya zorlamıştır.⁷⁹ Türkiye'nin Batılı devletlerle olan bu yakınlaşması, iç politikasında da demokratik reformlar yapmasına neden olmuştur. Sonunda, CHP'den ayrılan bir grup milletvekili tarafından Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin, Mayıs 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelmesiyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1920'lerde başlayan çok partili sistem denemeleri sonuca ulaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin, çok partili sistemdeki ilk başbakanı ise, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'daki teşkilâtının başkanı Ali Adnan Menderes olmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

AĞAOĞLU, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul: İletişim, 1994.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı**, İstanbul: Remzi, 1969.

DOĞAN, Avni, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, İstanbul: Dünya, 1964.

ERER, Tekin, **Türkiye'de Parti Kavgaaları**, İstanbul 1963.

GOLOĞLU, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri: 1924-1930**, İş Bankası, İstanbul, 2007.

GREW, Joseph C., **Yeni Türkiye: Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları**, İstanbul, 1999

İLMEN, Süreyya, **Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka**, İstanbul, 1951

⁷⁸ Sina Akşin, “Atatürk Döneminde Demokrasi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 47, Sayı 1-2 Ocak-Haziran (Gündüz Ökçün'e Armağan Sayısı), 1992, s.247

⁷⁹ II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talepleri ve Türkiye'nin ABD'ye yakınlaşması süreciyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Barış Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 11, Haziran 2010, s.252-273

İNÖNÜ, İsmet, **Defterler: 1919-1973**, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), İstanbul: Yapı Kredi, 2001

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar (İkinci Kitap)**, Bilgi, Ankara, 1987.

İNönü'nün Söylev ve Demeçleri 1: TBMM'de ve CHP Kurultaylarında (1919-1946), Ankara, MEB Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1946.

İPEKÇİ, Abdi, **İNönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Cem Yay., İstanbul, 1968.

KANDEMİR, Feridun, **Siyasi Dargınlıklar 4: Serbes Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı?**, Ekicigil, İstanbul, 1955.

KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 1967.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK, Ankara, 1991.

Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2007.

OKYAR, Osman-SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, **Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, İş Bankası, Ankara, 1997.

ÖZ, Esat, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım: 1923-1945**, Gündoğan, Ankara, 1992.

ÖZTÜRK, Kazım, **Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Nutukları**, Ak, İstanbul, 1969.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Prensipleri, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1930.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Cilt 2, Yapı Kredi Bankası, İstanbul, 1973.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler: 1859-1952**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1952.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Türkiye'de Siyasal Dernekler II, Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, 1950.

YETKİN, Çetin, **SCF Olayı**, Otopsi, İstanbul, 2004.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim, İstanbul, 1995.

Makaleler

AKŞİN, Sina, "Atatürk Döneminde Demokrasi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 47, Sayı 1-2 Ocak-Haziran (Gündüz Ökçün'e Armağan Sayısı), 1992, s.245-252

ERTEM, Barış, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 11, Haziran 2010, s.252-273

UYAR, Hakkı, "Serbest Cumhuriyet Gazetesi Üzerine Bazı Düşünceler ve Tek Parti Yönetiminin Kurulması", **Tarih ve Toplum**, sayı 102, 1992, s.50-52.

UYAR, Hakkı, "Serbest Cumhuriyet Gazetesi", **Tarih ve Toplum**, sayı 95, 1991, s.46-51

Gazeteler

Cumhuriyet, 5 Eylül 1930
Cumhuriyet, 9 Eylül 1930
Cumhuriyet, 10 Eylül 1930
Son Posta, 7 Eylül 1930
Son Posta, 8 Eylül 1930
Son Posta, 9 Eylül 1930
Son Posta, 7 Ekim 1930
Son Posta, 20 Ekim 1930
Son Posta, 31 Ekim 1930
Son Posta, 4 Kasım 1930
Son Posta, 3 Aralık 1930
Yarın, 9 Ağustos 1930
Yarın, 12 Ağustos 1930
Yarın, 15 Ağustos 1930
Yarın, 17 Ağustos 1930
Yarın, 8 Eylül 1930
Yarın, 14 Eylül 1930

Yarın, 14 Eylül 1930
Yarın, 22 Eylül 1930
Yarın, 25 Eylül 1930
Yarın, 6 Ekim 1930
Yarın, 2 Kasım 1930
Yarın, 10 Kasım 1930
Yarın, 17 Kasım 1930
Yarın, 18 Kasım 1930

Resmî Yayınlar

Ayın Tarihi, sayı 77, Ağustos, 1930

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima 4, Cilt 22